

2. ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

ԿԵԶԱՌԻՍԻ ՎԱՆՔԸ ԵՎ ՆՐԱ ՎԻՄԱԳԻՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԱԿՆԱՐԿ

Ե) Եղադիսի վանքի հուշարձանների նշանավոր խումբը դառնում է Ախտայի շրջանի Մաղկաձոր գյուղում, շրջանային կենտրոն հանդիսացող քաղաքատիպ Ախտա ավանից 8 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևմուտք, իսկ Երևանից՝ 57 կիլոմետր դեպի հյուսիս-արևելք և վերջինիս հետ կապված է հատուկ ավտոբուսային մշտական երթևեկությամբ:

Գյուղը տեղավորված է Մաղկունյաց լեռների արևելահայաց լանջի մի փոքրիկ հարթակի վրա, ձորակի եզրին, շրջապատված անտառապատ լեռներով և ծաղկավետ հովիտներով ու սարահարթերով:

Մաղկաձոր գյուղը հնում կոչվել է Կեչառիս կամ Կեչառուք, որի անունով էլ կոչվել է վանքը և մտել Այրարատյան նահանգի Վարաժնունիք գավառի մեջ, կազմելով Վարաժնունյաց իշխանների սեփականությունը: Վարաժնունիք գավառը միջին դարերից կոչվել է նաև Մաղկունք կամ Մաղկունյաց գավառ, որի հետևանքով, հավանաբար, Կեչառիսն էլ սկսել է կոչվել Դարաշիշակ—Մաղկաձոր:

Ե՞րբ է այստեղ բնակություն հաստատվել և ինչ՞ն է կոչվել Կեչառիս—ստույգ հայտնի չէ: Գյուղում պահպանվել են միանավ բազիլիկ տիպի մի եկեղեցու ավերակները, որի կառուցման ձևը խիստ բնորոշ է 5-րդ դարին: Դա մի պարզ ապացույց է, որ գյուղը դեռ 5-րդ դարում գոյություն ուներ:

Վարաժնունյաց տոհմի ու նախարարության քայքայման և Բագրատունյաց Անիի թագավորության ստեղծման կապակցությամբ, Վարաժնունիք գավառն անցնում է Բագրատունիների ձեռքը, որոնք գավառի մի մասը նվիրում են Պահլավունի իշխաններին՝ մոտավորապես 10-րդ դարի երկրորդ կեսերին:

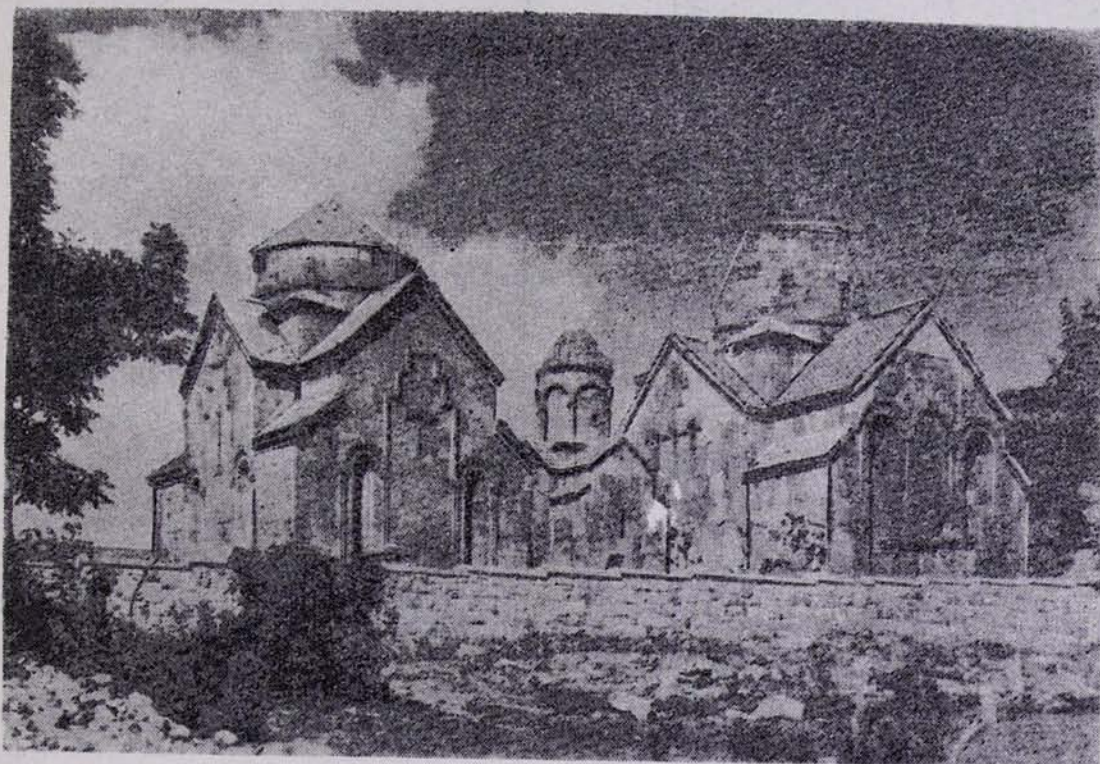
Վասակ Պահլավունին իրենց քաղաքական կենտրոնը դարձնում է Բջնի ավանը, վերակառուցում և ամրացնում է Բջնու բերդը: Վասակի որդի Գրիգոր իշխանը, որը հայտնի է Գրիգոր Մաղիստրոս անունով, Բջնիում կառուցում է Աստվածածնի հույկապ տաճարը 1031 թվականին, որը հետո դառնում է մենաստան, այնտեղ հաստատելով իրենց իշխանության հոգևոր թեմի աթոռը: Վերջինս Հայաստանի չորս ամենախոշոր ու ազդեցիկ թեմերից մեկն էր, առանց որի համաձայնության չէին կարող լուծվել ինչպես կրոնական, այնպես էլ պետական կարևոր հարցերը: Բջնու հոգևոր թեմի սահմանները 13-րդ դարում տարածվում էին Սևանա լճից մինչև Ախուրյան գետը, հյուսիսից՝ մինչև Գուգարաց աշխարհը:

Գրիգոր Մաղիստրոսը Վարաժնունիքում ունեցած իրենց կալվածները՝ Բջնին, Կեչառիսը և այլն, 1045 թվականին նվիրում է բյուզանդացի Ռոմանոս կայսեր, իսկ դրա փոխարեն նա Միջագետքում ստանում է նոր կալվածներ և մաղիստրոսական տիտղոս: Դրանից քիչ հետո, սելջուկները Հայաստանի

հետ միասին գրավում են նաև Վարաժնուն-
յաց կամ Մաղկունյաց գավառը:

Զաքարյան Իվանի և Զաքարի եղբայրնե-
րը, 12-րդ դարի վերջերին, սելջուկներից
գրավելով Հայաստանի հյուսիսային մարզե-
րը, որոնց թվում նաև Մաղկունքը և այդ առ-
թիվ վրաց Թամարա թագուհուց ստանալով
հիշյալ մարզերի սեփականության իրավուն-
քը, նրանք իր հերթին այդ մարզերը բաշխում
են Հայաստանի իրենց վասալ իշխաններին:
Կեչառիսը, ինչպես այդ պարզվում է ուսում-

Պատմական աղբյուրները 12-րդ դարում
Այրարատյան նահանգում հիշատակում են
Կեչրոր անունով քաղաք, Կեչառիս և Կեչրոր
անունների որոշ մոտիկությունը մի շարք տե-
ղագիրների հիմք է տվել կարծելու, որ Կեչ-
րոր քաղաքը հավանաբար Կեչառիսը լինի
կամ նրան մոտիկ մի վայրում: Ոմանք նույ-
նիսկ մատնացույց են անում Կեչառիսից ե-
րեք կիլոմետր դեպի արևելք, Հրազդան գետի
ափին Ռնդամալ գյուղը: Սակայն հնագիտա-
կան-տեղագրական մանրազնին հետազոտու-

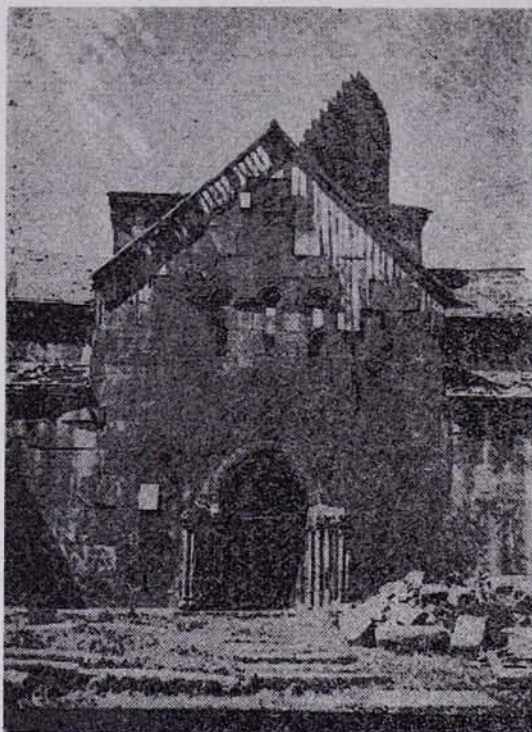

ԿԵՉԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Ընդհանուր տեսք արևելից:

նասիրություններից, Զաքարյանները նվի-
րում են Պոռշյան իշխաններին:

13-րդ դարի երկրորդ քառորդում սկիզբ ա-
ռած մոնղոլական արշավանքները և այնու-
հետև, համարյա մինչև 16-րդ դարը թյուրք-
մոնղոլական ցեղերի միջև տեղի ունեցող
անընդհատ պատերազմները՝ Հայաստանի
հողի վրա, ինչպես և ժողովրդի անդուլ շա-
հապործումը, կեղեքումն ու բռնությունը, եր-
կիրը հասցնում են ծայր աստիճան քայքայ-
ման ու աղքատացման: Հայաստանի բազ-
մաթիվ բնակավայրերի հետ մեկտեղ Մաղկա-
ձոր գյուղն էլ ավերվում ու անմարդաբնակ է
դառնում՝ շուրջ երկու դար մնալով ամայի ու
լքված վիճակում:

Թյունները չեն հայտնաբերել բնակավայրի
այնպիսի մնացորդներ, որոնք գեթ մոտավոր
չափով հիշեցնեին նրա քաղաքատիպ լինելը:
Ռուաները, գրավելով Արևելյան Հայաս-
տանը, 19-րդ դարի երեսնական թվականնե-
րին Մաղկաձորում բնակություն են հաստա-
տել տալիս Ռուսաստանից արտաքսված մի
խումբ ռուս աղանդավորական ընտանիքնե-
րի: Այնուհետև, ռուսական կառավարությու-
նը Մաղկաձորը դարձնում է ամառանոցային
վայր, ուր, 1932 թվականից սկսած, ամառա-
յին ամիսներին փոխադրվում են Երևանի պե-
տական հիմնարկները: Անկախ այդ բոլորից,
մինչև սովետական կարգերի հաստատումը
Հայաստանում, Մաղկաձորը մի փոքրիկ ու

ԿԵՉԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Ս. Գրիգոր եկեղեցու
հարավային ճակատը:

աննշան գյուղ էր՝ Զնջուռ և ապա Դարաշի-
շակ անուններով:

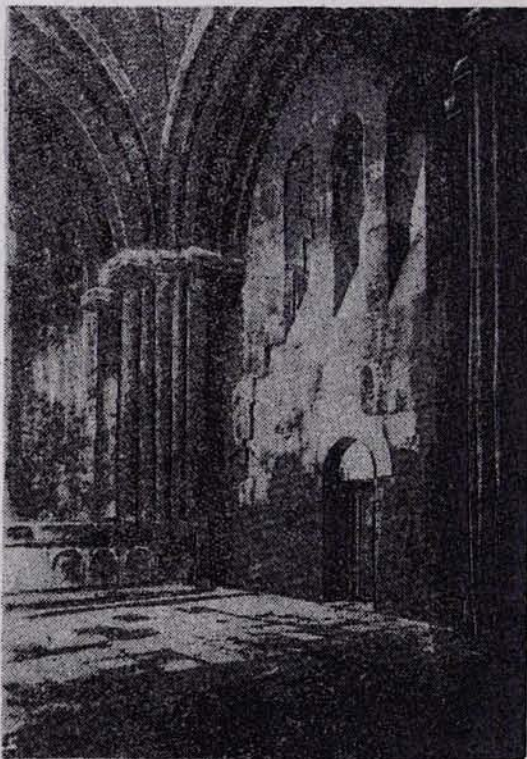
Կեչառիս—Զնջուռ—Դարաշիշակ գյուղը,
որն այժմ վերանվանված է Մաղկաձոր, սկսեց
արագ թափով զարգանալ ու բարգավաճել Սո-
վետական իշխանության տարիներին, դառ-
նալով Սովետական Հայաստանի քաղաքա-
տիպ գեղեցիկ բնակավայրերից մեկը: Նրա
բնական գեղեցիկ դիրքը, փարթամ բուսակա-
նությունը, առողջարար և զով կլիման նրան
դարձրել են Սովետական Միության կարևոր
առողջարաններից ու ամառանոցային վայ-
րերից մեկը:

Կեչառիսի վանքի հուշարձանների խումբը
պատկանում է հայ ճարտարապետության ար-
ժեքավոր կոթողների թվին: Նրա կառուցողա-
կան առանձին ձևերն ախօր էլ ուսանելի են
ընդհանուր ճարտարապետության համար,
իսկ նրա հարուստ միմադրությունը արժեքա-
վոր նյութ է հայ պատմագրության համար:
Պատմական աղբյուրները շատ աղոտ տե-
ղեկություններ են պարունակում Կեչառիսի
վանքի մասին, եղածներն էլ համոզիչ չեն ու
հակասական: Այդ հանգամանքը իր հերթին
մեծ շփոթ ու հակասություն է առաջացրել
հետազա տեղագիրների և ուսումնասիրողնե-
րի մոտ:

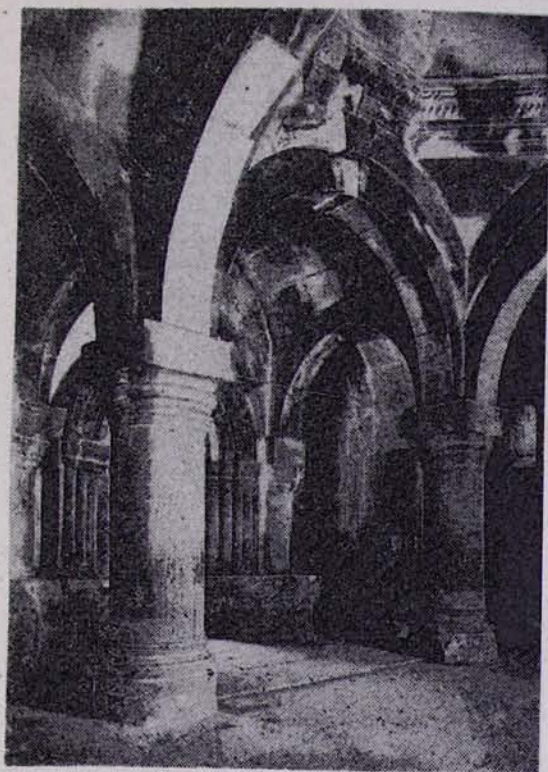
Կեչառիսի վանքի պատմության վրա որոշ
շփոթվ լույս են սփռում հուշարձանների վրա
էղած արձանագրությունները, որոնք ներկա-
յացվում են հողվածի վերջին՝ 4-րդ մասում,
մեր ընթերցանությանը: Ուշագիր կերպով ու-
սումնասիրելով այդ արձանագրությունները,
մանավանդ նրանք, որոնք վերաբերում են
վանքի հիմնադրմանը և նրան զուգընթաց
քննության առնելով պատմական աղբյուրնե-
րում Կեչառիսի մասին եղած տեղեկություն-
ները, միանգամայն պարզ է դառնում, որ
վանքի սկզբնական կառուցվածքը Ս. Գրիգոր-
ի տաճարն է, որը հիմնադրել է Գրիգոր
Մագիստրոս իշխանը 1003 թվականին:

Խնդիրն այն է, որ բոլոր տեղագիրները և
ուսումնասիրողները, բացի այն, որ նրանց
շփոթության մեջ են գցել պատմական աղ-
բյուրներում Կեչառիսի վանքի մասին եղած ոչ
ճիշտ ու հակասական տեղեկությունները, այլև
այն, որ նրանք, առանց բացատրության, ճիշտ
չեն ընթերցել Ս. Գրիգոր եկեղեցու հարավա-
յին դռան ճակատակալ քարի վրա եղած ար-
ձանագրության տարեթիվը:

Այդ արձանագրությունը (արձանագրու-
թյուն № 1) վերաբերում է Ս. Գրիգոր եկեղե-
ցու կառուցմանը Գրիգոր Մագիստրոսի կող-

ԿԵՉԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Ս. Գրիգոր եկեղեցու
ներսի տեսք:

ԿԵԶԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Գավրի մերսի տեսքը:

մից հայոց ՆՄԲ (1003) թվականին, հայոց Գագիկ առաջին թագավորի և Սարգիս կաթողիկոսի ժամանակ: Բոլոր բանասերների կողմից տարեթվի Ծ տառը կարդացվել է որպես Զ, որը մեծ անճշտություն է առաջացրել արձանագրության ժամանակի և բովանդակության միջև: Հայտնի է, որ Գագիկ առաջինը թագավորել է 990—1020 թվականներին, իսկ Տեր Սարգիսը կաթողիկոս է եղել 992—1018 թվականներին: Հետևապես, եթե Ս. Գրիգոր եկեղեցու կառուցումը, որը վանքի գլխավոր եկեղեցին է ու ամենահին կառուցվածքը, ընդունենք ՆՄԲ (1033) թվականը, ապա դա կվերաբերեր ոչ թե Գագիկի թագավորության և Տեր Սարգիսի կաթողիկոսության ժամանակին, այլ Հովհաննես-Սմբատի թագավորության և Տեր Պետրոսի կաթողիկոսության ժամանակաշրջանին, որը չի համապատասխանում արձանագրության բովանդակությանը:

Բացի այդ, մասնագետի աչքով զննելով վերը նշված արձանագրության թվականի տասնավորը և այն համեմատելով ուրիշ արձանագրություններում նույնաձև փորագրված տասնավորների հետ, վստահորեն կարելի է ասել, որ նշված արձանագրության տարեթվի տասնավորը ոչ թե Զ, այլ Ծ տառանիշն է:

Այսպիսով հիշյալ արձանագրության տարեթիվը ՆՄԲ (1003) թվականն է, որը ճշտով համապատասխանում է նրա բովանդակությանը:

Կեչառիսի վանքը մեծ զարգացման և տրոստեական հզորացման է հասնում 12—13-րդ դարերին, դառնալով ֆեոդալական Հայաստանի ամենախոշոր կրոնական կենտրոններից մեկը: Նա ունեցել է իր հոգևոր դպրոցը, ուր հայտնի է եղել 13-րդ դարի նշանավոր բանաստեղծ և եկեղեցական ու քաղաքական գործիչ Խաչատուր վարդապետ Կեչառեցին:

13-րդ դարից հետո Կեչառիսի մասին շատ աղոտ տեղեկություններ կան: Մի ավետարանի հիշատարականում ասվում է, որ ոմն Գալուստ արեղա 1491 թվականին Կեչառիսի վանքում արտագրել է այդ ավետարանը: 1578 թվականին հիշվում է վանքի վերադիտող Փիլիպոս եպիսկոպոսը. ապա մի ավետարանի հիշատարականում ասվում է, որ այդ փիլիպոս եպիսկոպոսի աշակերտ Առաքել սարկավազը 1576 թվականին Կեչառիսում արտագրում է հիշյալ ավետարանը: Դրանից հետո ոչ մի տեղեկություն չկա Կեչառիսի վանքի մասին: Հայտնի է միայն, որ 1827 թվականին երկրաշարժից քանդվեց Ս. Գրի-

ԿԵԶԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Կաթողիկե եկեղեցին հարավ-արևմուտքից:

գոր տաճարի գմբեթը և տանիքի մի մասը, պատերի մեջ առաջացան ճեղքեր, մասնակի կերպով վնասվեցին նաև մյուս եկեղեցիները: Հավանական է, որ հենց այդ ժամանակից էլ վանքը մնացած լինի ամայի ու լքված վիճակում:

Սովետական իշխանության տարիներին, Պատմական հուշարձանների պահպանության կոմիտեի կողմից մեծ աշխատանքներ են տարվել Կեչառիսի վանքի հուշարձանների վերանորոգման, մաքրման ու բարեկարգման

ուղղությամբ: Ամբողջապես վերականգնված են պատերից թափված երեսապատ քարերն ու քիվերը, տանիքները պատած են սալաքարերով կամ կղմինդրներով, ամբողջ հուշարձանների խումբը շրջափակված է քարաշեն, երկաթյա ձողավոր ցանկապատով:

Հուշարձաններում կազմակերպված է հատուկ թանգարան, ուր ցուցադրված են Կեչառիսի և նրա մոտակա վանքերին վերաբերող տեքստեր, լուսանկարներ ու գծադրեր:

2. ԿԵՉԱՌԻՍԻ ՎԱՆՔԻ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Կեչառիսի վանքի հուշարձանների խումբը բաղկացած է չորս եկեղեցիներից, մեկ գավթից, մի քանի դամբարան-մահարձաններից:

1. Ս. Գրիգոր եկեղեցի.— Վանքի գլխավոր եկեղեցին է, որը, ինչպես ցույց է տալիս հարավային դռան ճակատակալ քարի վրա եղած արձանագրությունը (արձանագրություն № 1), կառուցել է Գրիգոր Մագիստրոսը 1003 թվականին: Գմբեթակիր մեծ դահլիճ է, ուղղանկյուն հատակագծով: Կողերի պատերի արևմտյան մասերից ու աբսիդի եզրերից ձգվող կիսասյուները միանալով կամարներով, իրենց վրա են կրել երբեմնի խոշոր գմբեթը: Արևելյան կողմից ունի կիսակլոր մեծ աբսիդ՝ բարձր բեմով, որի կողքերին կան խորաններ: Արևելյան պատի մեջ, արտաքուստ, կան երկու եռանկյունաձև մեծ խորշեր: Հարավային և արևմտյան կողմերից ունի գեղեցիկ շքամուտքեր: Մալահատակված է, տանիքը պատած է սալաքարերով: Այս հուշարձանը իր մեջ խտցրել է 10—11-րդ դարերի հայ ճարտարապետության բնորոշ գծերը, որոնց նախատիպերը այնքան տարածում էին ստացել 7-րդ դարում:

2. Գավթիք.— Գտնվում է Ս. Գրիգոր եկեղեցու արևմտյան կողմում, կից: Ներսում եղած քարե չորս սյուները և յուրաքանչյուր պատին կից ձգվող երկուսական կիսասյուները միանում են կամարներով, կազմելով թաղակապ ծածկը՝ կենտրոնում հատուկ լուսանցքով— երդիկով: Սյուների և կիսասյուների բնորոշ քարե ամբողջական մեծ գլաններ են, դրանց համապատասխան խարիսխներով ու խոշակներով: Վերջիններս զարդարված են ստալակտիտ քանդակներով: Գեղեցիկ շքամուտքը արևմտյան կողմից է:

Հայտնի չէ, թե ե՞րբ է կառուցվել այդ հույակապ շենքը, կամ ու՞րե՞ն են եղել նրա կառուցողները: Նրա հյուսիսային պատի ներսի երեսի վրա եղած ՈՄԾ (1206) թվականը կրող արձանագրությունը (արձանագրություն № 18) ցույց է տալիս, որ նա կառուցված պետք է լինի մինչև 1206 թվականը, հավանաբար 12-րդ դարում:

3. Ս. Նշան եկեղեցի.— Գտնվում է Ս. Գրիգոր եկեղեցու հարավային կողմում: Այս հուշարձանի կառուցման ճիշտ ժամանակը նույնպես որոշ չէ. նրա կառուցողական ձևերը խիստ բնորոշ են 11—12-րդ դարերին: Համեմատելով մյուս հուշարձանների կառուցման հերթականության հետ, կարելի է ասել, որ դա կառուցված պետք է լինի 11-րդ դարի վերջերին կամ 12-րդ դարի սկզբներին:

Սա մի փոքրիկ, գեղեցիկ շենք է, ներսից կողերի պատերից ու արևելյան աբսիդի եզրերից ձգվող կիսասյուները, միանալով կա-

ԿԵՉԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Ս. Նշան եկեղեցին արևմուտքից: Հարավային կողմում՝ Կարուղիկ եկեղեցու հյուսիսային ճակատը:

ԿԵՉԱՌԻՍ ՎԱՆՔ.— Ս. Հարություն եկեղեցին հաճախ-արևմուտքից:

մարներով, իրենց վրա են կրում գմբեթը՝ ութափող թմբուկով և սրածայր վեղարով: Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է, զարդարված գլանաձև կիսասյունավոր շրջանակով: Սալահատակած է. տանիքը պատած է սալաքարերով:

4. Կարաղիկե եկեղեցի.— գտնվում է Ս. նշան եկեղեցու հարավային կողմում. արևմտյան մուտքի ճակատաքարի ու կամարաքարի վրա եղած արձանագրության համաձայն (արձանագրություն № 37), եկեղեցին կառուցել է Պոռշյան խաղբակի որդի Վասակը՝ 13-րդ դարի առաջին քառորդում:

3. ԿԵՉԱՌԻՍԻ ՎԱՆՔԻ ՄԱՍԻՆ ԵՂԱՍ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում թվարկել Կեչառիսի վանքի մասին մինչ այժմ եղած հիմնական հրատարակությունները.

1. Հ. Կալսկ. Շահյաթունյան, «Ստորագրութիւն կարաղիկե էջմիածնի և հինգ գաւառաց Այրարատայ», հատոր II, էջմիածին, 1842 թ.:

2. Հ. Ղևոնդ Մ. Ալիշան, «Այրարատ», Վենետիկ, 1890 թ.:

3. Մ. արքեպիսկ. Սմբատյան, «Տեղագիր

Արտաքուստ ուղղանկյուն հատակագիծ ունեցող գմբեթավոր շենք է, ներսից անկյուններում ունի խորաններ, որոնք նրա հատակագիծը ներսից դարձնում են խաչաձև, ուղղանկյուն խաչթևերով: Արևելյան կողմից ունի կիսակլոր արսիդ, բարձր բեմով: Խաչթևերի միացման անկյուններից ձգվող կիսասյունները միանում են կամարներով, իրենց վրա կրելով գմբեթը: Գլխավոր մուտքը արևմտյան կողմից է, զարդարված գլանաձև կիսասյունավոր շրջանակով: Սալահատակած է. տանիքը պատած է սալաքարերով:

5. Ս. Հարություն.— Վանքի շորորդ եկեղեցին է: Գտնվում է հուշարձանների խմբից դեպի արևմուտք, մոտավորապես 150 մետր հեռու: Դռան ճակատաքարի ու կամարաքարի վրա եղած արձանագրության համաձայն (արձանագրություն № 32) հուշարձանը կառուցված է 1220 թվականին:

Փոքրիկ, գեղեցիկ, գմբեթավոր շենք է, ուղղանկյուն հատակագիծով: Գմբեթի թմբուկը գլանաձև է՝ սրածայր վեղարով: Միակ մուտքը արևմտյան կողմից է, որը բացվում է մի փոքրիկ, գեղեցիկ սրահի մեջ: Վերջինս արևմտյան կողմից ընդհանուր պատի փոխարեն ունի կամարապատ բացվածք, կողերից գլանաձև հաստ կիսասյուններով:

Կեչառիսի հուշարձանների խմբին պատկանող դամբարաններից աչքի են ընկնում Ս. Գրիգոր եկեղեցու հարավային պատին կից երկու դամբարանները, որոնց կառուցման ժամանակը և ում պատկանելը հայտնի չեն: Դրանցից մեկը հավանաբար պատկանի Պահլավունի Գրիգոր իշխանին, որը զոհվելով Կաղզվանում, բերում թաղում են Կեչառիսի վանքում:

Մահարձաններից նշանավոր են վանքը կառուցող քարոյրժ Վեցիկ վարպետի և Հովսեփի քահանայի մահարձանները՝ համապատասխան տապանագրություններով (արձագրություն № 49, 50, 51):

Կեչառիսի վանքի բոլոր հուշարձաններն էլ կառուցված են բաղաձայն սրբատաշ քարերով:

Գեղարձունի ծովագաղղ գաւառի», Վաղարշապատ, 1895 թ.:

4. «Արաբ», գրական և գեղարվեստական հանդես, գիրք Ա, Պետերբուրգ, 1892 թ.:

5. Ազգագրական հանդէս», գիրք XXII, Թիֆլիս, 1912 թ.:

6. Թ. Թորամանյան, «Նյութեր հայ ճարտարապետության պատմության», հատոր II, Երևան, 1948 թ.:

(Շարունակելի)